

Prema teoriji »nevidljive zajednice«

ALEKSANDAR ŠTULHOFER
Filozofski fakultet
Zagreb

UDK 316.334.56
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 5. 2. 1990.

Začetna točka ovoga rada interes je da se pročisti sociologijsko poimanje urbane zajednice opterećeno raznorodnim sadržajima, kao i upotrebom različitih definicija predmeta. U tom smislu, pokušali smo upozoriti na poteškoće klasičnih teorija (»izgubljene« i »očuvane«) zajednice — posebno s obzirom na definiranje suvremenih (lokalnih) gradskih zajednica.

Određivši »osjećaj pripadnosti« kao (teško izbježivu) konzekvenciju evokativnosti lokalnog prostora te razmotrivši proces interesnog organiziranja (kolektivne akcije usmjerene prema resursima date zajednice), narisali smo temelje »konstrukcije zajedništva«. Ovo posljednje, prema našem sudu, predstavlja (aktivnu) jezgru lokalne urbane zajednice. Predložena kategorija »nevidljive zajednice« upućuje, tako, na fundamentalnu nestalnost afekcije zajedništva.

Urbanu zajednicu, konačno, definiramo kao evokativni (lokalni) prostor koji obuhvaća pretežni dio egzistencijalnih aktivnosti lokalnog stanovništva, a unutar kojeg mreža individualnih, grupnih i institucionaliziranih interakcija omogućava (i potiče) formiranje kolektivnih emocija zajedništva putem interesnog okupljanja i zajedničke akcije.

Svakako, može se ustvrditi da moderna urbana zajednica progresivno postaje splet organiziranih interesa; proces održavanja zajednica biva kompleksom interakcija koje proizlaze iz organiziranih interesa, (E. Lindeman; *Encyclopaedia of the Social Sciences*, MacMillan, New York, 1957, p. 104)

Gotovo općim mjestom postala je činjenica da se zajedničkim nazivnikom definiranja zajednice ponajprije smatra uvijek prisutna problematičnost. Poznata širina označavanja koju socijalni istraživači koriste spominjući kategoriju zajednice stvara, naime, ogromne analitičke poteškoće. Čak i u onim slučajevima kada je polje promišljanja striktno ograničeno na urbani prostor, sociolozi rijetko dijele (jednu) preciznu definiciju zajednice što rezultira nepostojanjem slaganja oko toga kako bi opservacije o fenomenu zajednice valjalo inkorporirati u sociologijsku teoriju (Stoneall, 1983:3).

Napor da se pročisti definiranje zajednice u urbanoj okolini nužno nas vraća pitanju može li se uopće govoriti o »zajednici« u (»postmodernom«) gradu. Naime, gradsko je stanovništvo — uzeto kao jedinstvena, objedinjavajuća kategorija — puki nominalistički refleks: urbani prostor nastanjuje skup (»mreža«) sociokulturno (i komunikacijski) pretežno odijeljenih grupa koje se razlikuju čak i prema upotrebi (zajedničkog, nacionalnog) jezika. Nasuprot ovome, kreirajući »gradski kontrapunkt«, težište se svakog komunalnog sistema otkriva u *ideji integracije* — nastojanju da se izgradi zajedništvo, i to ne samo u funkcionalnom smislu.

Opredjelivši se za priznavanje realnosti procesu »socijalne konstrukcije zajednice«, valja procijeniti kako je, i u kojim situacijama, formiranje kolektivnih interesa, sentimentata i simboličke pripadnosti opažljivo. U ovom radu nastojat ćemo, dakle, prikazati temeljne teškoće konceptualizacije urbane zajednice i njezine »afektivne strukture«, ali i pružiti (moguće) razrješenje hipotezom o »nevidljivoj zajednici«.

1) Socijalna konstrukcija prostora: Pojam »evokativnosti«

»Pješak« je urbana metafora¹. Neznanca, onog kojeg sasvim nesvjesno mimoilazimo, osobe koje obavlja jednoličnu (tjelesnu) radnju potpuno nesavjesna prostora kojim prolazi. Napos-

¹) »Tako dugo dok sam još među zncancima još sam znanac. Ali čim stupim na ulicu — na ulicu izlazi pješak...«, Peter Handke: »Posjedovni odnosi«; *Živjeti bez poezije*, Zagreb 1979, str. 30.

ljetku — metafora prolaznika kao kolektivnog lica koja uključuje i nas same, jednako neprepoznate i odsutne. No, počnimo od početka, od svakome predočljive razlike između poznate i nepoznate ulice, »našeg« i stranog kvarta, rodnog i prvi put viđenog grada. Pitanje, naime, na koje ovdje želimo odgovoriti glasi: što čini poznati prostor poznatim, odnosno zbog čega je psihički mehanizam prepoznavanja interesantan za sociologiju zajednice?

Na prvi pogled, razlika između poznatog i nepoznatog prostora iscrpljuje se u fenomenu vizualnog *prepoznavanja*. Ipak, činjenica da je »čista« (transindividualna) percepcija besmislica, odnosno da za svakog pojedinca određeni fizički prostor (u principu) »zrači« sasvim specifičnom »atmosferom« koja aktivno sudjeluje u njegovim aktivnostima, upućuje na dublju analizu... Prolazeći dobro poznatom ulicom akter može »igrati« bilo koju od svojih standardnih društvenih uloga (susjedsku, roditeljsku, ulogu kupca ili ljubavnika i sl.) — i to iz dva razloga. Prvi je da ga okolina prepoznaje i potvrđuje kao takvog, a drugi njegov iskustveno izgrađeni komfor (navika) u tome. U potpuno nepoznatoj ulici, pak, on je prvenstveno neznanac. Razlog ovome nije nam tražiti u nedostatku aktivnosti — posjete susjedu, pratnji djeteta u školu, kupovanju ili zagrljaju na javnom mjestu — već negdje drugdje.

Nepoznat prostor ne odlikuje samo odsustvo prepoznavanja i potvrđivanja od strane (socijalne) okoline, već i imperativ orijentacije (Levy-Leboyer, 1982:69) ili barem vizualne koncentracije koja »uneređuje«, odnosno preusmjerava uobičajeni unutrašnji monolog; ovo posljednje predstavlja temeljnu potvrdu simboličko-interakcionističkog postulata prema kojem se akterove analize i evaluacije vlastitih akcija odvijaju putem objektiviranja vlastitog »ja« (Shott, 2979:1342). Princip »uneređivanja« u jasnoj je suprotnosti sa specifičnom emotivnom stabilnošću koju nazivamo *osjećajem pripadnosti*. U tom smislu, *pojam se zajednice na ovom mjestu ocrta kao usko povezan s teritorijalnim okvirom svagdanjeg ispunjavanja (očekivanih i, uglavnom, prihvaćenih) društvenih uloga*.

Socijalni faktori u konstrukciji *poznatog* prostora, naizgled svodivi na puke **regulatore kretanja** — kao što su npr. tržište rada, stambena i obrazovna politika ili stupanj društvene mobilnosti — nerazdvojni su od emotivnog uloga koji akteri ulažu u svoje društvene uloge. Tako, u pravilu, svako radno mjesto (zanimanje) pretpostavlja i raznorodne odnose s kolegama, zaposlenima u obližnjoj kavani ili pošti, zadovoljstvo ili nezadovoljstvo sa stanjem prometnica koje vode do mjesta rada, itd. Na taj način, drastične promjene socijalnih faktora, kao što je primjerice *invazija* (McKenzie, 1968) marginalne ili negativno konotirane društvene skupine koja pretvara »dobro« susjedstvo u »loše«, mogu poništiti emotivni naboj poznatog prostora. Narušavanje identifikacije (osjećaj pripadnosti) s određenom fizičkom sredinom briše, dakako, mogućnost zajednice. Poznati prostor postaje samo prostor koji se prepoznaje. Izriječka »ovdje se više ne osjećam kao kod kuće« pridružuje se onoj (»ovdje nisam kao kod kuće«) koja otpisuje nepoznati kraj kao emotivno nespojiv s bliskim (prihvaćenim) prostorom zajednice.

Vratimo se početnom pitanju. Pogled na znani nam gradski objekt, kao što je »staro« školsko dvorište, bitno se razlikuje od pogleda koji obuhvaća nepoznatu željezničku stanicu na koju smo upravo prispjeli. Zbog čega je to tako? Prema Bartletu (Canter, 1977:17), ovo zahvaljujemo vrlo kompleksnoj »aktivnoj organizaciji prošlih reakcija« čiji su rezultat tzv. *mentalne sheme*. Kognitivni aparat, naime, obrađuje i sistematizira našu percepciju ili stimuluse, uređujući ih tako da »naše« školsko dvorište (stimulacijom osjetila vida) *evocira* skup povezanih iskustava (niz asocijacija), odnosno mentalnu shemu koja povratno utječe na sam doživljaj prostora. Rezultat, pridruživanje emotivne boje opažaju, nužna je posljedica isprepletenosti percepcije, evaluacije (prizvane uspomene) i emocija (Levy-Leboyer, 1982:46).² **Evokativnost**

²) Opisano »prenošenje emotivnih valera« odigrava se i u svakodnevnim interaktivnim situacijama, primjerice pri susretu sa sinom ili kćeri čovjeka kojeg smo vrlo dobro poznavali. »Evokativnost«, dakako, nije vezana isključivo uz aktivnost promatranja: mentalnu rekonstrukciju »familijarnih« prostora može, na primjer, inicirati i okus (nekoć već kušanog) jela, određeni miris (Proust) ili pak radijsko emitiranje (pre-)poznate melodije u bolničkoj sobi...

mjestâ tako postaje mjerom subjektivnog, »teritorijalnog prisvajanja« (*territorial encroachment* — Lyman i Scott, 1968)³ koje nas čini »znancima« određenog prostora — omogućavajući nesmetani *ulazak* u bivše i sadašnje uloge, kao i njihovu komparaciju.⁴

Identifikaciju određenog prostora kao *mjesta*, odnosno kao prisvojenog (»oživljenog«) komunikacijskog punkta,⁵ određuje (A) izloženost (učestalost kontakta),

Urbane slike se najčešće formiraju duž uobičajenih pravaca kretanja, a tek potom se razvijaju u širinu, (Linč /Lynch/, 1974:109)

(B) fizičke osobine prostora, poput simboličkog naboja, učešća detalja, »predođljivosti« i »očitljivosti« (*imagibility & readability*, Lynch),

Različite okoline se opiru ili pak olakšavaju proces nastajanja slike o njima. (Ibid, str. 9.)

ali i (C) akcijska dimenzija. Ukoliko promotrimo skup »slika« koje je evociralo školsko dvorište, velika se većina uspomena pokazuje tek posredno vezana za prostorne karakteristike. Moment posredovanja — obrisi socijalne prakse ili komunikacijske djelatnosti — u isto je vrijeme i okvir i centralni dio slike. Jednako dobar primjer može se naći i na razini kolektivne prakse. Akcija lokalnog stanovništva, usmjerena protiv neke neželjene promjene unutar životnog teritorija, u stanju je oformiti zajednicu i na drastično (socijalno) atomiziranom području (Johnson, 1965).

Slijedom izložene logike, strancem možemo nazvati ne samo onog koji je to u **socijalnom smislu** (Simmel, 1971:143 [ili psihološkom — p.147]) — fiksiran unutar određenog socijalnog prostora (kolektiva) u kojem je njegov položaj bitno obilježen vlastitim osjećajem nepripadanja, jednako kao i distancom ili odbacivanjem od strane grupe — već i onog koji je strancem u (socio-)ekološkom smislu.⁶ Bivanjem u prostoru čiji je stupanj evokativnosti (za nas) ravan nuli ili sasvim blizu tome, mi jesmo »ostranjeni« (estranged, verfremdet) upravo kroz (karakterističnu) *nemogućnost identifikacije*.

Ovime se, dakako, ne upućuje ni na kakvu intimnu dramatiku, već se nastoji istaknuti značajnost sociopsihološke razlike između poznatih (prepoznatljivih) i nepoznatih urbanih okolina. Uska isprepletenost pojmova **evokativnog prostora** i (emotivne) **identifikacije**, kao što će se otkriti na narednim stranicama, od iznimne je važnosti za raspravu o zajednici budući da je, s jedne strane, dokaz društvenih veza, a s druge — motivator istih.

2) Prema teoriji »nevidljive zajednice«

Granice i problem teritorijalnog određenja. Teorijski promatrano, četiri su načina za određivanje prostornih granica zajednice. **Objektivna delineacija** uključuje potragu za »prirodnim« granicama (poput vodenih ili šumskih površina, uzvisina, velikih prometnica ili že-

³) Unutar pojma »teorijsko prisvajanje« (*territorial encroachment*) Lyman i Scott razumiju **objektivno**, fizičko zauzimanje prostora razlikujući pri tome **invaziju**, **kontaminaciju**, te **povredu zabrane ulaska** (*violation*). Uz objektivno prodiranje, predlažemo, trebalo bi uključiti i **subjektivno** (kognitivno i emotivno) »prisvajanje« PREPOZNATOG mjesta.

⁴) Ovo je startna pozicija teorije nostalgije...

⁵) »Socijalizacija« prostora biva izvršena ulaskom barem dvije osobe u određeni fizički prostor, čime se bitno proširuje značenje udaljenosti kao osnovnog elementa prostornosti. Jednoznačnost udaljenosti u fizičkom prostoru (razdaljina između točaka A i B) u novom se kontekstu (životne situacije) pretvara u višeznačnost koja se može sistematizirati kao: a) fizička udaljenost koju akter mora prijeći da bi neku svoju akciju smatrao izvršenom; b) socijalna udaljenost (odjeljenost) aktera od nekog njemu poželjnog cilja; c) fizička udaljenost između samih aktera; d) socijalna odjeljenost aktera — etnička, kulturna, spolna, interesna itd.

⁶) Ova se dva tipa (»socioalnopsihološki« i »socijalnoekološki«) ne moraju poklapati. Uzmimo za primjer (i kinematografski ispričane) postrevolucionarne situacije ulaska nosilaca novih vrijednosti u intimne prostore pripadnika tzv. »poraženih klasa«...

ljezničkih pruga), »socijalnim« granicama, te okrenutost normativnom određenju (»statutarna zajednica«) koja se — u slučaju nerazpoznatljivosti prirodnih i socijalnih granica — koristi komunalnim »granicama« općine, mjesne zajednice i sl. **Subjektivna delineacija** naglašava pak osjećaj pripadnosti pojedinaca (simboličku identifikaciju), odnosno »psihološke granice« (određene) zajednice. Problemi su slijedeći.

Visoko urbanizirani prostor karakterizira raster ulica i multiplikacija sličnih stambeno-poslovnih jedinica — kuća, blokova ili nebodera. Ponavljanje (i predvidivost) ovog obrasca i relativno mali udio zelenih površina, vodenih tokova te uzvišenja (nizinska je izgradnja jeftinija i manje složena) uglavnom onemogućuje povlačenje jasnih (»prirodnih«) granica. Homogenost gradskog prostora na velikoj skali i njegova heterogenost (šarolikost) na mikro-planu pročelja, ulice ili trga, na paradoksalan način zamagluje opažaj unutarnje homogenosti lokalnih zajednica (teorijski postulirane), odnosno heterogenosti njihovog zbira. U slučajevima kada su granice (djelomično) opažljive ponajčešće se radi o većim gradskim segmentima (poput Novog Zagreba ili »Podsljemenske zone«), koji se (najčešće) izdvajaju specifičnim tipom izgradnje, odnosno o skupu, za promatrača slabo razlučivih, lokalnih zajednica.

»Socijalne granice«⁷ zajednice, različite predodžbe nečlanova (socijalne okoline) o njezinom opsegu, samo se uvjetno mogu uzeti za granice. Problem preciznog određivanja rubova zajednice ne izvire, kao što bi se moglo pomisliti, iz iskustvene neponovljivosti individualnih (kognitivnih) slika⁸ — budući da su one ponajprije plod medijske interpretacije, nego iz same prirode društvenih predodžbi. Vidljivost socijalnih »granica« za vanjskog promatrača direktno ovisi o količini karakterističnih detalja — etničkih, rasnih, klasnih (ekonomskih), kulturnih, političkih, kriminoloških ili kronoloških (percepcija protoka vremena) — uklopljenih u promatranu zajednicu. Što je, dakle, urbana raznorodnost veća, to je opažaj lakši i jasniji. (Ovo nedvosmisleno upućuje na osjetne razlike pri motrenju gradova unutar tržišnih [pluralističkih] i planskih [monolitnih] sistema.)

Posezanje za kriterijem *komunalne razdiobe* (na općine i mjesne zajednice u našem slučaju) najčešći je izlaz iz opisanih poteškoća. Ipak, ovaj elegantni apriorizam često je ulazom u nove teškoće. Središnji je problem, dakako, pitanje posjeduje li uopće jedinica odabrana za analizu karakteristike (zajednice) koje želimo ispitivati. Očigledno, na ovo pitanje nema odgovora — odnosno, kada bi odgovor postojao, normativno bi pomagalo bilo suvišno. Drugim riječima, postularanje je »statutarnih zajednica« naprosto (nužna) metodološka poštapalica.

Fizički prostor zajednice ponekad se opisuje kao *operativni* (»pragmatički«; Norberg-Schulz, 1975) *prostor* — suma »putova« kojima članovi zajednice obavljaju većinu svojih egzistencijalnih potreba, uključujući i zajedničke aktivnosti. Teškoća s (nedovoljno jasnim, usput rečeno) okvirom »većine egzistencijalnih potreba« je tipično urbana separacija mjesta proizvodnje od mjesta potrošnje i, često oba, od mjesta stanovanja. Također, pokušaj da se na ovaj način (specifičnim mjerenjem) odrede granice prostora zajednice susreće tzv. *problem interpenetracije Sanders*, 1966:71-2) ili preklapanja. Naime, mjesta zajedničke aktivnosti članova dviju ili više zajednica — poput škole, crkve, velikog opskrbnog centra ili sportsko-rekreativnog prostora — brišu (dijelom) razlike u »putovima« aktivnosti.

Naposlijetku, urbana zajednica može biti promatrana i kao svojevrsna »socijalna konstrukcija«, koja počiva na zbiru pojedinačnih »ego-zajednica«. Svaka od tih »slika« sastoji se od središta (mjesto stanovanja aktera), *granica* i *fokalnih točaka* (intimno važnih mjesta, socijalnih

⁷) Kao što je, primjerice, predodžba o »lošim« i »dobrim« kvartovima ili susjedstvima.

⁸) Ili pak nejednakosti u vizualnoj obdarenosti...

institucija i sl.); dok je geneza središta i fokalnih točaka očigledna, »uspostava granica« zahtijeva kratki komentar.

Prema **Suttlesu** (1975), socijalna konstrukcija »granica« zajednice uglavnom se odvija na dva načina. Tako, »granice« mogu predstavljati liniju koja »nas« odjeljuje od »njih« (stranaca) — obrub *prostora sigurnosti* (predvidljivog) — ili, pak, rubove poznate, evocirajuće okoline, objekta akterova osjećaja pripadnosti. Slijedom izloženog, problem metodologijske upotrebe »socijalnih granica«⁹ otkriva se u različitosti »dnevnih prizmi«¹⁰ aktera. Drugim riječima, obveze, zanimanja i aspiracije oblikuju specifično polje aktivnosti svake individue (člana zajednice) čineći kolektivnu konstrukciju zajednice *patchworkom* neusmerljivih »slika«.

Dakako, ovu nesumjerljivost valja misliti isključivo u metodologijskom smislu i to kao apsurdnost mjerenja »prosječne« percepcije (granica) zajednice. Teorijski koncept, naprotiv, relativno lako izlazi na kraj s opisanom šarolikošću. Kroz pojam »konsenzusnih granica« (**Bergell**, 1955) prostor se zajednice utvrđuje prvenstveno kao *presjek* (skup zajedničkih elemenata) individualnih predodžbi — suptilno se distancirajući od rasprave o granicama.

Zaključimo. U urbanom okruženju kriterij granica gubi svoju fizičku *denotaciju* i zadobiva psihološke *konotacije*. Odrediti, dakle, jasne (prostorne) granice urbanoj zajednici biva nemoguće upravo stoga jer je ona, prije svega, *supstancijalni sistem*; njeno se postojanje odvija kroz kolektivni presjek brojnih (pojedinačnih) mentalnih slika. U tom smislu, urbana zajednica teži »nevidljivosti«...

Fantomski karakter emotivne strukture.

Zajednica, promatrana tradicionalno, nužno pretpostavlja određeni stupanj međusobnog simpatiziranja (pozitivnih emocija) i solidarnosti njezinih članova. Kao što smo maloprije nagovijestili, analiza ove »mreže« *primarnih odnosa* (simpatija, solidarnosti, identifikacije, uzajamne pomoći itd.) — preduvjet je dovršenja distingviranja zajednice; ocrta *socijalne strukture* istodobno je i naziranje fizički (prostornih) kontura zajednice.

No, što se dešava ukoliko (i) socijalna struktura urbane zajednice naginje »nevidljivosti« — kao što sugeriraju brojne teorije promjena-u-zajednici? Oslanjajući se na model antičkog grada ili, pak, seoske zajednice, ideja dezintegracije zajednice (decline of community) i propasti (urbanog) zajedništva ističe dva momenta: raspad tradicionalnog sistema socijalne kontrole i nestanak intimnosti. Prvi je fenomen više nego očigledan. Uživanje »slobode« — shvaćene kao nezavisnost i mogućnost ekscentričnosti — bitno odvaja stanovnika velikog grada od onih koji prebivaju u malim sredinama. Pritisaku implicitnih (»prešutnih«) socijalnih normi¹¹ opažljivih u životu nekog otočkog naselja nemoguće je naći pandan u metropolitanskoj svakodnevnici; *stupanj konformiranja* u ovim je dvjema sredinama bitno različit.

Dva su razloga tome. Prvo, anonimnost (relativna izoliranost¹²) i heterogenost gradskog stanovništva,¹³ posljedice njegove brojnosti, (nužno) onemogućuju djelovanje neformalne socijalne kontrole. U najboljem slučaju, fragmenti »kolektivnog nadzora« tek su mjestimično opažljivi — i to uglavnom kao samozaštitna aktivnost (prostorno i socijalno) ograničena na

⁹) Otuda i pretežnost korištenja koncepta »statutarne zajednice«.

¹⁰) Usp. **Peet**, R. (s. a.) »Inequality and Poverty«, in R. Peet (ed.) **Radical Geography**, London: Methuen.

¹¹) Koji bitno sužava *dozvoljenu* (prihvatljivu) paletu društvenih tipova...

¹²) Za sistematičan pregled aspekata urbane izolacije vidi — **Gall**, O., **Gore**, W.: »Overcrowding, Isolation and Human Behaviour: Exploring the Extremes in Population Distribution«, in **Baldasare** (1983).

¹³) Sociologijski grad se može definirati kao relativno veliko, gusto i stalno stanište društveno heterogenih individua.« (**Wirth**, 1964:66)

tzv. »neposredno susjedstvo«. S druge strane, »otvorenost« velegrada, stvaranje i protok novih kulturnih (i supkulturnih) »slika« i vrijednosti, u oštrom je nesuglasju s bitno statičnom matricom vrijednosti koja je težištem socijalne kontrole utemeljene na *tradiciji* kao »istini (snazi) provjerenog«.

Koliko god neupitan bio fenomen neformalne kontrole, stanje afektivne strukture urbane zajednice i nadalje ostaje polemičkim predmetom. Isticanju »kvazi-komunalnog aspekta« modernog života suprotstavlja se, naime, teza o perzistenciji većine bitnih elemenata zajedništva.

Dok teorijska argumentacija pripadnika prve struje polazi od sumorne virtijanske analize društvenih posljedica procesa urbanizacije,¹⁴ njihovi se oponenti mahom pozivaju na mikro-sociološke teorije (svakodnevnog) »konstruiranja zajedništva« te funkcionalistički spoj »mehaničke« i »organske« solidarnosti.¹⁵ Temeljni razlog obostrano iskazanoj slabosti pri nastojanju da se eliminiira sučeljena hipoteza nalazi se, dakako, u epistemologijskoj »krhkosti« *referentne točke*. Pitanje, naime, na koje još uvijek nije pružen zadovoljavajući odgovor glasi: u kojoj mjeri klasični model zajednice — onaj prema kojem se odmjerava odstupanje (u intimnosti i solidarnosti) moderne (urbane) zajednice — predstavlja *ideal-tip*. Izlaz iz ovog »hermeneutičkog« (interpretativnog) problema valja nam potražiti u komparativnim (empirijskim) studijama lokalnih »mreža« i aktivnosti, za koje je apscisa urbanizacijski kontinuum, a ordinata mjerilo nivoa združivanja.

Krenimo redom. Privrženost (attachment) pojedinaca svom socijalnom milieu, odnosno *osjećaj zajedništva* (»sense of community«), koji je »teritorijaliziran« *osjećajem pripadnosti* (određenom prostoru), ponajčešće se raščlanjuje na slijedeća tri indikatora: 1) participaciju u lokalnim organizacijama (asocijacijama); 2) kvantitet (lokalnih) prijateljskih veza; 3) identifikaciju s lokalitetom.

1) Više istraživača; **Barbič** (1971), **Cole** (1974), **Tomić** (1982), **Verba** et al.¹⁶ izvjestili su o izraženoj negativnoj korelaciji između obujma (lokalne) participativnosti i stupnja urbaniziranosti sredine. Dakako, nejaka je participacija uočena i u studijama pojedinih lokalnih zajednica; vidi **Vujović** (1985), **Živković** (1981) i **Mitchell** (1954).¹⁷

2) Dok **Pfeil** (1969) i **Sampson** (1988) urbane »mreže« nalaze »rijetko (slabo) strukturiranima«, komparativna analiza (**Fischer**, 1982) prijateljstva i poznanstva ispitanika iz različitih sredina ne nalazi bitnih razlika. Ipak, kada se (dominantni) kvantitativni pristup zamijeni kvalitativnim (**Guterman**, 1969) — negativna je korelacija ponovo prisutna. Štoviše, **Wellman** (1979) smatra da je »diferenciranost urbanih prijateljstava« (slaba ili nikakva veza između pojedinih »dijada«) dokaz nepostojanja lokalne solidarnosti.¹⁸

3) Ispitivanja primarne identifikacije stanovnika s njihovom lokalnom sredinom (u odnosu na identifikaciju s gradom kao cjelinom) izvještavaju o znatnom postotku populacije koja se

¹⁴ Grad je, prema **Greener** (1963:36), socijalni sistem, ali ne i zajednica: u njemu »individue, gonjene najheterogenijim interesima (...), biraju različite, odvojene putove — neznatno se brineći za opću dobrobit... Iz tog razloga, zajednica ne postoji...«

¹⁵ **Merton** smatra da se i »lokalne« (okrenute lokalnoj zajednici) i »metropolitanske« uloge (okrenute široj socijalnoj okolini) — ili **socijalni tipovi** — mogu naći, jedne pored drugih, unutar gradskog prostora. Slično koegzistiraju i **Parsonsovi** (kontrastni) **parovi vrijednosnih orijentacija** (afektivnost/afektivna neutralnost, univerzalizam/partikularizam itd.)...

¹⁶ **Verba, S., Nie, N., Kim, J.** (1987) **Participation and Political Equality: A Seven Nation Comparison**. Chicago: The Chicago University Press. (Studija uključuje i analizu jugoslavenskog sistema)

¹⁷ **Kasarda i Janowitz** (1974) statistički osporavaju značajnost veze između lokalne participacije i privrženosti zajednici — kontrolirajući (isključivo) broj prijateljskih veza. Ipak, njihov zaključak (str. 336), prema kojem je lokalna participacija usko povezana s »interesom-za-zajednicu«, ali ne i s »osjećajem zajedništva« (sense of community), nuka na sumnju. Štoviše, najnovija socijalnopsihologijska interpretacija (**O'Neil et al.**, 1988) postulira upravo ključnu ulogu participacije u formiranju »osjećaja zajedništva«...

¹⁸ Usprkos razvijivosti urbanih mreža **Wellmanovi** (1979) se ispitanici mogu obratiti za pomoć vrlo malom broju prijatelja...

prvenstveno određuje lokalno (Hunter, 1975). Interpretaciji ovih rezultata valja, prema našem mišljenju, pristupiti vrlo oprezno. Pitanje je, naime, u kojoj se mjeri ovi rezultati mogu uzeti za podršku teze o perzistenciji zajedništva, odnosno — koliko su posljedicom (heterogenog) fizičkog i supkulturnog bujanja velegrada, te prirodne (egoistične, kao i socijabilne) privrženosti dijelu grada u kojem se pretežno živi (stanuje, kupuje i zabavlja).

Sumirajući, izneseni rezultati u osnovi potvrđuju valjanost pravca Wirthovog rezoniranja — proces urbanizacije očigledno bitno mijenja karakter lokalnih odnosa — tim prije što je empirijska kritika virtijanske ideje (Kasarda & Janowitz, 1974; Hunter, 1975) hendikepirana nekomparativnim (Hunter) i isključivo kvantitativnim prilazom socijalnim mrežama. Ipak, podaci izneseni u ovim studijama uspjeli su razmrviti ortodoksnju teorije o »raspadu« zajednice.¹⁹ Na taj način, vizija je »zajednice ograničene obveze« (»community of limited liability«; Janowitz)²⁰ — obilježene dominacijom sekundarnih odnosa²¹ i interesnog okupljanja, te važnošću lokalnih medija — postala široko prihvaćenim teorijskim okvirom izučavanja urbanog života.

Poprilično uopćen Janowitzev prijedlog jedan će noviji rad (Wellman, 1979) nastojati predstaviti kao (optimalnu) »srednju struju« unutar sociološkog bavljenja zajednicom. Empirijski testirajući hipoteze o tzv. »izgubljenoj« i »očuvanoj« zajednici (par odgovora [teorijskoj] polarizaciji koju smo ranije opisali) autor nalazi argumente za odbacivanje obje u korist nove, treće hipoteze.²² »Oslobodenu zajednicu« (izrazito blisku Janowitzevoj ideji) Wellman utemeljuje u opaženoj diferenciranosti urbanih veza, odsustvu (tradicionalne) solidarnosti i naglašenom interesnom povezivanju. Drugim riječima, onoliko koliko smo izgubili iščeznućem solidarnosti — toliko smo nezavisniji i osposobljeniji za komunikaciju sa svijetom s onu stranu lokalnih (susjedskih) granica.

Prema definiciji urbane zajednice

Termin *urbana zajednica* jedan je od onih pojmova koji ne samo da se upotrebljavaju u najraznorodnijim situacijama, već se, također, koriste pri označavanju bitno raznorodnih sadržaja. Prigodničarsko spominjanje urbane zajednice može poslužiti kao sredstvo kojim nova gradska uprava nastoji pribaviti legitimitet, kao izbljedjela slika »zlatnog doba« — u suvremenu dekadenciju upereni prst upozorenja — ili, pak, kao zdravica povodom odluke o novim tarifama javnog gradskog prijevoza. Različitim pozivanjima na gradsku zajednicu zajedničko je samo to da ih uvijek prati izvjesno »treba da...«, koje smjera (katkad realno, češće »mitski«) općoj dobiti.

¹⁹ Kasarda i Janowitz izvješćuju o parametrima koji »indiciiraju da su efekti veličine i gustoće populacije na lokalna prijateljstva, rodbinske veze i asocijacijske odnose miješani (ne postoji jednosmjerje — op. A. Š.) i od niske značajnosti« (str. 333). Ponavljajući Foleyovo (1952) istraživanje Rochesterskog (metropolitanskog) okruga, Hunter (1975) bilježi značajan porast neformalnih susjedskih aktivnosti poput časkanja, razmjenjivanja, posjeta te pružanja savjeta i pomoći...

²⁰ »Ovaj pojam naglašava da u visoko mobilnom društvu ljudi ekstenzivno participiraju u lokalnim institucijama te razvijaju privrženost zajednici, ali su je jednako tako spremni napustiti ukoliko se lokalni uvjeti pokažu neodgovarajućima za ispunjenje njihovih trenutnih potreba ili aspiracija« (Kasarda & Janowitz, 1974:329).

²¹ Prema Olsonu (1959:18-9), sekundarne odnose karakterizira periodička i »impersonalna« interakcija (akteri se susreću kroz segmentirane uloge), racionalnost (»ugovornost«), te formalnost.

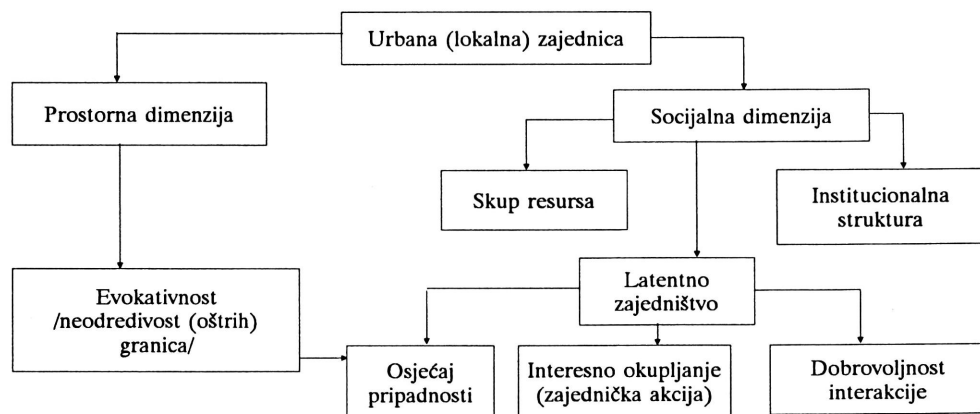
²² Wellman smatra da je teza o »izgubljenoj zajednici« (»lost community«) nemoćna objasniti jake (i relativno brojne) intimne veze urbanita; s druge strane, (anti-teza o »očuvanoj zajednici« (»saved community«) ispušta iz razmatranja činjenicu da ove veze u pravilu transcendiraju susjedski prostor. Ispitanici se, naime, smatraju bitno uključenima u lokalne interakcije, ali im, istovremeno, osporavaju intimnost.

Još zanimljiviji je raspon kategorija koje su, u različitim interpretacijama, obuhvaćene sintagmom »urbana zajednica«. »Apstraktni« (uopćeni) betonski prostor realnog ili željenog »bratstva«, susjedstvo, gradska oblast ili konkretni grad — predstavljaju uobičajeni dijapazon. Na taj način, bez obzira na ranije ukazanu problematiku određivanja granica zajednica u urbanim sredinama, postaje nužnim određeno »konotacijsko« sažimanje. Definicije, naime, prvenstveno denotiraju.

Polazna točka ovog sažimanja sadržana je u **Hunterovim** (1975) »uvjetima zajednice«, odnosno u tri dimenzije koje predstavljaju *conditio sine qua non* svake zajednice: 1) zajednica je funkcionalna prostorna jedinica u kojoj se podmiruju egzistencijalne potrebe; 2) zajednica je jedinica specifično strukturiranih društvenih interakcija; 3) zajednica je kulturno-simbolička jedinica kolektivnog identiteta. Ukoliko, sada, ranije navedene sadržajne varijacije termina urbane zajednice razmotrimo unutar ove sheme, pokazuje se da neke od varijanti gube (ako su ikada i imale) racionalu. Primjerice susjedstvo, koje ovdje uzimamo kao »neposredno susjedstvo« (par najbližih kuća ili stambeni blok), očito ne odgovara prvom i, dijelom, trećem zahtjevu. »Neposredno susjedstvo« ne uključuje potrebne opskrbe objekte i samo izuzetno (najčešće zahvaljujući distinktivnoj arhitektonskoj formi) posjeduje »prepoznatljivost«. Na drugoj strani, grad kao cjelina također ne uspijeva potpuno ispuniti navedene uvjete. Grad je, naime, vrlo uopćen obrazac socijalnih odnosa ili skup specifičnih, prepoznatljivih socijalnih struktura poput slama, prigradskih oblasti ili klasno »čistih« četvrti.

Što onda preostaje? Očigledno — budući da smo gornjim izvođenjem odredili donji i gornji sadržajni rub pojma urbane zajednice — sve one socioprostorne jedinice koje su obuhvatnije od (neposrednog) susjedstva, a uže od cjeline grada. Kategorije poput »funkcionalnog susjedstva«, »oblasnog susjedstva«, »proširene ograničene obveze«, »oblasne zajednice« (itd.) smatrat ćemo **lokalnim** (urbanim) **zajednicama**. Drugim riječima, gdje god se u slijedećem tekstu spominjala urbana zajednica, valja joj dočitati atribut »lokalna«. Kao što ćemo još nastojati raspraviti lokalna je gradska zajednica, zapravo, pleonazam. Prema našem sudu ona se nužno konstituira (»konstruira«) na socioprostornoj razini koja prekoračuje neposredno susjedstvo, ali ne obuhvaća gradske granice. Otud zgrade s obje strane pridjeva »lokalna«.

Grafički, urbanu zajednicu moguće je prikazati na slijedeći način

1) Prostorna dimenzija

Principijelno, svaka je zajednica teritorijalno »smještena«. Teritorij religijske sekte, ili homoseksualne zajednice (Castells, 1983), prostor je njihovog (svakodnevnog) okupljanja i kolektivne aktivnosti. Zajedničko stanište i posvećeni prostori (ili samo ovo drugo) u prvom slučaju, odnosno specijalizirani barovi, klubovi, kina i sl. u drugom.

Bitna odlika upravo opisanog prostora je njegova *fragmentarnost*. Bez obzira koliko može homoseksualna zajednica na mapi San Franciscica izgledati kompaktno, u stvarnosti ona je mjestimično rjeđe, mjestimično gušće raspršene prostora stanovanja, opskrbe i druženja (prema seksualnim i supkulturnim preferencijama) specifične populacije.

Za razliku od ovog fragmentiranog polja aktivnosti, prostor je urbane (lokalne) zajednice uglavnom *kompaktan*. Obuhvaćen normativnom (komunalnom) razdiobom ili »prirodnim« kolektivnim konsenzusom prostor zajednice figurira kao okvir lokalnog života. Fizičku kompaktnost sredine može narušiti tek objekt sasvim specifične namjene — potpuno odvojen od aktivnosti zajednice, poput vojnog objekta ili mentalne institucije.

1. 1) Evokativnost i neodredivost jasnih granica

Evokativnost — asocijativni naboj prostora — predstavlja bitnu karakteristiku urbane zajednice, koja stvara i održava osjećaj pripadnosti (sense of belonging) ili vezanost individua za određenu prostornu cjelinu (Davidson & Cotter, 1986:608). Ona je, nadalje, odgovorna za spremnost aktera na kolektivnu akciju u slučajevima kada je prostor zajednice ugrožen (»brajnjeno susjedstvo«; Suttles, 1975).

Precizna delineacija urbane zajednice, kao što smo nešto ranije pokazali, u pravilu je neizvediva; manjim dijelom zbog karakteristika urbane fizionomije, a većim zbog prirode »konsenzusa-oko-zajednice«. Socijalna konstrukcija zajednice predstavlja, naime, aproksimaciju individualnih konstrukata. Ipak, ako već nije moguće odrediti mjesto gdje zajednica završava — moguće je odrediti gdje »počinje«. Unutar svake zajednice moguće je, tako, odrediti »centar« (ili više njih), odnosno »mjesto« koje je obilježeno najvećim obujmom interakcija i zajedničkih aktivnosti.

2) Socijalna dimenzija

Srž svake urbane zajednice predstavlja njezina socijalna struktura — mreža interakcija koja povezuje pojedince, lokalne grupe i institucije. Mogućnost prepoznavanja specifičnosti ove »mreže«, kroz osebnost pojedinačnih interakcija, sistem nepisanih (kolektivnih) pravila ili pak proces »familiariziranja institucija (Štulhofer, 1988:530), ujedno je i uvjet razlikovanja urbanih zajednica, kao međusobnog, tako i naspram gradske cjeline.

2. 1) Skup resursa

Scenografiju urbane zajednice možemo si predstaviti kao zbir materijalnih, komercijalno-uslužnih, organizacijskih i humanih (emotivno-intelektualnih) resursa (Thomas, 1976:29-30). Sociološki značajnost resursa i njihove dostatnosti, nedostatnosti, ograničenja u njihovom korištenju (nejednakost pristupa) i karakteristika njihovog rukovođenja i distribucije, vidljivo prekoračuju egzistencijalnu razinu društvenog života. Drukčije rečeno, značaj resursa prvenstveno je sadržan u njihovoj ulozi (a) *interaktivnih punktova* (domovi kulture [community centers], crkve, ugostiteljski objekti itd.), te (b) *žarišta individualnih i kolektivnih interesa* čije organiziranje i (često konfliktno) ostvarivanje utemeljuje »zajedništvo«.

2. 2) Latentno zajedništvo

Uvođenje kategorije »latentnog zajedništva« (na tragu P. Mannove ideje *latentnog susjedstva*²³) predstavlja pokušaj distanciranja kako od teorije dezintegracije, tako i od njoj

²³ Mann, P. (1954) »The Concept of Neighborliness« *American Journal of Sociology* 9:163-8.

suprotstavljene ideje »očuvane zajednice«. Budući da je srž virtijanske ideje moderniteta (zbirni efekt industrijalizacije, birokratizacije i urbanizacije), kao što smo ranije pokazali, nezaobilazna, temelj suvremenih urbanih zajednica valja potražiti pored uobičajenog postuliranja tradicionalnog (stabilnog, primarno afektivnog) zajedništva. Pojam *latentnog zajedništva* označava, tako, one urbane situacije u kojima zajedničko prebivanje — u kombinaciji s *diferenciranošću, heterogenošću i nejednakošću* aktera²⁴ — periodično izaziva interesno okupljanje omogućujući pojavu *psihološkog osjećaja zajedništva*.²⁵

2. 2. 1) Osjećaj pripadnosti

Temelj *latentnog zajedništva* predstavlja »osjećaj pripadnosti« definiran kao simbolička identifikacija aktera s prostorom u kojem prebiva. Vežanost za određeni prostor — ostvarena kroz njegovu *evokativnost* — prvenstveno ovisi o dužini boravka u njemu (Kasarda & Janowitz, 1974; Hunter, 1975), a potom i o broju (lokalnih) prijateljstava i poznanstava koje je akter realizirao (Kasarda & Janowitz; Hunter), te obujmu participacije u lokalnim aktivnostima (Hunter, 1975); kao što Blau i Schwartz (1984:193) postuliraju, društveno povezivanje ovisi o mogućnostima socijalnog kontakta.

Budući da se »evokativnost« nužno konstruira (stalno nadograđuje) kroz socijalnu praksu — dakle, ovisi o njoj — osjećaj pripadnosti (posljedica potrebe [humane fiksiranosti] za »domom«) djeluje kao snažan motivator lokalnih interakcija.

2. 2. 2) Interesno združivanje i zajednička akcija

Raznolikost individualnih svjetova u urbanoj zajednici (najčešće) nije u stanju izmijeniti (približavanjem) nikakav »moralni poredak«. Nasuprot, serija provala na lokalnom prostoru u stanju je mobilizirati (ugrožene) stanare rezultirajući neformalnim sistemom nadgledanja i obavještanja. »Socijalnu bliskost« u postulatu koji kaže da »smjer povezivanja pojedinaca ovisi o njihovoj socijalnoj bliskosti« (Blau & Schwartz, 1984:193) — mišljenu unutar konteksta urbane (lokalne) zajednice — valja, dakle, shvatiti kao prepoznavanje zajedničkih interesa.

Uzimajući u obzir činjenicu da svaka (prostorna) zajednica povremeno biva suočena s promjenama koje prekoračuju intimni (individualni) značaj, logično je da će zbir interesa koje obilježava protivljenje ili podupiranje promjene rezultirati organiziranjem, odnosno formiranjem (interesne) grupe. (Atraktivnost će grupe [brojnost], dakako, zavisiti od stupnja u kojem su akteri svjesni da se njihovi [individualni] interesi mogu ostvariti isključivo udruživanjem.) Naredni korak — *zajednička akcija* — trenutak je u kojem se istinski ostvaruje zajedništvo, moment koji zajednicu napokon čini »vidljivom«. Burgessovim (1973) riječima,

(...) pojedinac nije (...) članom zajednice zbog toga jer u njoj živi, već prije zbog toga jer (i u mjeri u kojoj) učestvuje u zajedničkom životu zajednice.²⁶

Isključivo kroz kolektivnu (zajedničku) aktivnost urbano (latentno) zajedništvo gubi, dakle, svoj »nevidljivi« atribut.

2. 2. 3) Dobrovoljnost interakcija

Prema Thomasu (1969), bitno obilježje (individualnih) odnosa u zajednici upravo je dobrovoljni karakter društvenih veza. Nestankom tradicionalnih (običajnih i afektivnih) obli-

²⁴) Za definicije navedenih kategorija usp. Blau i Schwartz, 1984:9-11.

²⁵) Psihološki osjećaj zajedništva Compas (1981) definira kao kompozit atrakcije, želje za interakcijom, povjerenja, osjećaja pripadnosti i spremnosti-na-pomoć.

²⁶) (Empirijski provjereni) Inhibitori participativnosti jesu: mala djeca u obitelji (Harry, 1970; R. Hagedorn & S. Labovitz, 1968, »Participation in Community Associations by Occupation: A Test of Three Theories«, *American Sociological Review*, 2:272-283), nisko obrazovanje (Hagedorn & Labovitz), dodatni rad, »fuš« (H. & L.), te mobilnost aktera (Sampson, 1988; Pfeil, 1969; Kasarda & Janowitz, 1974).

gacija — pobjedom moderne (urbane) nezavisnosti nad tradicionalnom (ruralnom) kontrolom — putovi individualnog udruživanja postali su, u principu, stvar preferencija i slobodnog izbora. Čitav pokušaj, dakle, da se mogućnost »zajedništva«, aktivne faze zajednice, izgradi na fenomenologiji *interesnog povezivanja* proizlazi upravo iz ove činjenice. Principi razmjene, naime, čvrsto počivaju na individualnoj svijesti, željama i procjeni »troškova«, koja je suočena sa svijetom kao ogromnim brojem sličnih i različitih (individualnih) svijesti. Na taj način, urbanu sudbinu ne otkriva »*samljena gomila*«, kao ni P. Goodmanova sretna zajednica, već radije — *individualnost kao izbor*.

2. 3) Institucionalna struktura

Urbanu zajednicu, naposljetku, određuje i mreža lokalnih institucija. Unutar ovog polja aktivnosti, koristeći termin »institucija« u užem smislu, valja nam razlikovati: (a) *dobrovoljne organizacije* — poput onih susjedskih ili religioznih, sportskih i kulturnih klubova ili građanskih političkih inicijativa; te (b) *ugovorne organizacije* — političkog, proizvodnog (ekonomskog), kulturnog ili socijalnog karaktera. Većina navedenih organizacija obavlja dvostruku ulogu: integracijski ili pak dezintegracijski utječući na socijalne tokove unutar same zajednice (inicirajući i organizirajući akcije, upravljajući resursima i sl.), te povezujući zajednicu sa (širom, societalnom) okolinom.

Pitanje koje neizbježno slijedi izlaganje strukture urbane zajednice je pitanje održavanja »zajedništva«: možemo li afektivnu komponentu zajednice, jednom kad je uspostavljena, smatrati zadatošću?

Polazeći od postulata o *iscrpivosti* interesa, urbano zajedništvo možemo orisati kao »**fantomsko zajedništvo**«²⁷ koje se pojavljuje u trenucima kolektivnog djelovanja (izazvanog preklapanjem interesa) — da bi zatim nestalo prepuštajući zajednicu njezinom *atomiziranom* ili *molekularnom* (odnosi s neposrednim susjedima) življenju. Sama mjera u kojoj su kroz akciju formirane kolektivne emocije uočljive i ponad svog latentnog postojanja (spremnost na sudjelovanje u budućim lokalnim akcijama) pitanje je primarno *empirijske procjene*.

Zaključimo, pojam (lokalne) **urbane zajednice**²⁸ označava *evokativni prostorni okvir (pretežnog dijela) egzistencijalnih aktivnosti lokalnog stanovništva, unutar kojeg mreža individualnih, grupnih i institucionaliziranih interakcija omogućava i potiče formiranje kolektivnih emocija zajedništva putem interesnog okupljanja i zajedničke akcije*.

3) Riječ pri kraju

Sociologijsko razmišljanje o svijetu društvenosti i njegovim kategorijama temelji se na čvrstom uvjerenju da navedeni napor prije ili kasnije dovodi do: a) *razumijevanja* i, potom, b) *objašnjenja* (na tragu kauzalnih otkrića) navedenog. Ponešto pojednostavljeno, za tvrditi je da opisano uvjerenje uvijek počiva na jednoj od dvije — međusobno suprotstavljene — (meta-)teorijske pretpostavke.

Prema prvoj, ispitivanje društvenih kategorija poput akcije, institucije, porodice ili razmjene nužno polazi od njihove *činjenične* datosti, odnosno njihove (relativne) nezavisnosti od individualne volje. Drugim riječima, sociologijski su pojmovi zahvat u realitet koji je ortodosknim apstrahiranjem (»iz uvjerenja«) bitno udaljen od svakog *subjektivizma*,²⁹ prednost ovako do-

²⁷⁾ Glagol φαντω označava iznošenje nečega na svjetlo dana, njegovo *prikazivanje* (iskazivanje). Slijedom logike sjene, pomrčine ili mraka, »fantomsko« — kao karakter *prikaze* — oznaka je stvari (situacije) koja je u jednom trenutku opažljiva, a već u narednom nevidljiva. (Kulturnim obratom, fantomi su noćne prikaze koje nestaju s dnevnim svjetlom; usp. Klaić, B. (1985) *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH, str. 411.)

²⁸⁾ Definicija koja slijedi predstavlja, dakako, heuristički model (ideal-tip), logičku strukturu koja podrazumijeva empirijska odstupanja u omjeru elemenata.

²⁹⁾ Shvaćenog kao dominacije individualnih (psihologijskih) predodžbi; usp. — Giddens, A. (1987) *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge: Polity Press, p. 59.

bivenog materijala sastoji se u njegovoj iznimnoj podatnosti za sistematizaciju i konstrukciju raznorodnih tipologija.

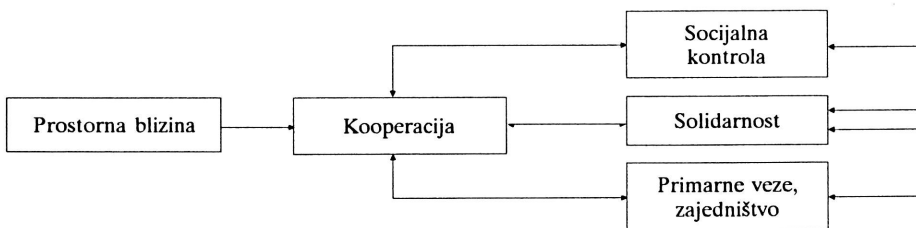
S druge strane, suprotstavljeni koncept »dvostruke hermeneutičnosti« (*double hermeneutic*; Giddens, 1987:18) započinje s postulatnom o individualnom (značenjskom) konstruiranju društvenih aktivnosti kroz »intimno« razumijevanje svakog pojedinog situacionog konteksta; na ovo se, zatim, dograđuje drugi hermeneutički krug ili značenjska analiza koju obavlja socijalni istraživač. Slijedom opisanog naglašavanja »individualnog vidikovca« *razumijevajući pristup ponašanja* zaključuje kroz ideal-tipsku sistematizaciju ili pak etnometodolojsku paletu ponašanja.

Vratimo li se sada »sociologiji zajednice« postaje očito da se njezin pretežni dio čvrsto oslanja na *objektivnu konceptualizaciju*. Pojam zajednice uglavnom je, naime, kognitivni ekvivalent empirijskog »predmeta«, odnosno manje-više stabilne socioprostorne strukture.³⁰ Na taj način, inzistiranje na »nevidljivosti« urbane zajednice — naglašavanjem momentalizma *zajedništva* kao aktivne komponente — dekonstruira »objektivni koncept« kao svojevrstni nominalizam, a odgovarajući pojam zajednice kao (praznu) ljusku lišenu životnosti.³¹ Uzeti, dakle, urbanu zajednicu primarno kao »društvenu činjenicu« neizbježno za sobom povlači ne samo zastarjelu viziju grada kao »zajednice zajednica«, već i vrlo maglovitu (ili sasvim sentimentalnu) predodžbu individualnog povezivanja.³²

Noviji, *razumijevajući koncept*, čiju liniju slijedi i ovaj rad, pokazao se daleko plodnijim. Iako malobrojni, paradigmatički su radovi ovog smjera (Suttles, 1975; Hunter, 1982) — odbacivši bezuvjetnu realnost urbanih zajednica — iscertali proces stvaranja lokalnog identiteta, i to kako »iznutra« (konstrukcijom zajedništva), tako i »izvana«, prepoznavanjem (stigmatizacijom) od strane okoline. Na taj način, put je (suvislom) empirijskom pristupu urbanom povezivanju napokon raskrčen.

U ovome radu namjera nam je bila približe osvijetliti proces kojim se uspostavlja urbano zajedništvo. Njegove smo temelje, tako, iznašli u »osjećaju pripadnosti« (privrženosti određenom prostoru), koji se razvija logikom teritorijalizirane životne prakse,³³ te interesnom povezivanju. Različnost socijalne strukture *tradicionalne* i *urbane* (»nevidljive«) zajednice moguće je ocrtati na slijedeći način:

Socijalna struktura tradicionalne zajednice:

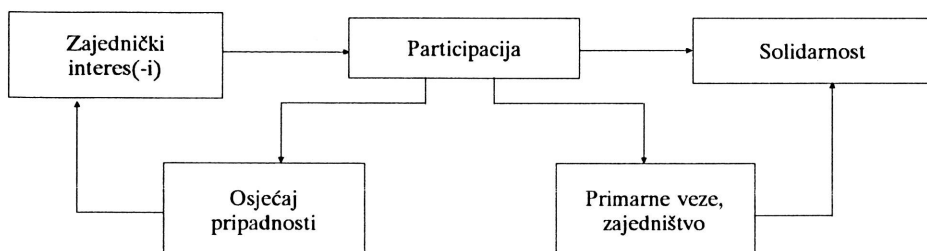
³⁰ Park (1967:58), primjerice, smatra da zajednica nadživljuje svoje članove (dolaskom novih).

³¹ Na isti problem osvrće se i Milgram (1977:50), raspravljajući šire urbano susjedstvo (lokalnu zajednicu). »Susjedstva nisu primarno segmenti urbanog prostora, već kolektivne predstave koje egzistiraju u svijesti stanovnika — pribavljajući realnost kroz društveni konsenzus.«

³² Koja ne uključuje (važno) razmatranje nenamjernih posljedica svrhovite akcije; usp. Giddens, navedeno djelo, str. 67.

³³ Obuhvaćene u ideji prostorne »evokativnosti«...

Socijalna struktura urbane (»Nevidljive«) zajednice:

Ovime se, dakako, ne želi tvrditi da (kolektivne) emocije ne igraju nikakvu ulogu u životu urbane zajednice. Naprotiv. Zajedništvo — kao »opipljivost« zajednice — ne čine isključivo racionalni aspekti razmjene i interesnog podudaranja; emocije su važan dokaz oformljenosti zajedništva. Ipak, uspostavu emotivne strukture valja sagledati prvenstveno kao posljedicu (inicijalnog) interesnog okupljanja i usljeđujućeg formiranja interesne grupe.³⁴

Specifikum emotivne strukture urbane (lokalne) zajednice, njezin »fantomski karakter«, nastojali smo izraziti kao temeljnu nestabilnost postojanja. Za razliku od emocija koje povezuju prijatelje, održavajući (kroz dulje vrijeme) jednom sklopljeno prijateljstvo, emocije zajedništva — budući da su zasnovane prvenstveno na interesnoj bliskosti — slabo poznaju otpornost. Drugim riječima, ispunjenje određenih interesa, ili, pak, njihova promjena, bitno ohlađuju odnose unutar lokalne zajednice.³⁵ Iscrpljivanjem (pretežno) jednodimenzionalnog ishodišta (naspram višedimenzionalnosti [potrebe!] prijateljskih veza) emocije zajedništva lagano klize u startnu — latentnu poziciju.

Rečeno ne treba uzeti potvrdom »beskarakternosti« i »hladnoće« urbanog življenja. Činjenicu da su osobe koje iz manjeg naselja preseljavaju u veliku urbanu sredinu sklone upravo ovakvoj karakterizaciji valja uzeti oprezno — držeći neprekidno na umu podatak da, nakon nekog vremena, velik dio njih izjavljuje da se više ne bi vratili onamo odakle su stigli. Mogućnosti zapošljavanja, bogatstvo informacija i oslobođenost od pritiska (neformalne) socijalne kontrole ne iscrpljuju gradsku atraktivnost. Ona, naime, počiva i na *emotivnoj selektivnosti* ili slobodi izbora...³⁶

³⁴) Pojam je interesne grupe, prema Miriću (1973:90), usko povezan sa zajedničkom akcijom... (Ovdje valja upozoriti da se modusi ostvarivanja i održavanja emocija unutar tzv. neposrednog susjedstva [»neighbouring relations«; usp. Bulmer, 1986:103-17] bitno razlikuju od onih djelatnih u lokalnoj zajednici.)

³⁵) »Smjer« emotivnosti urbanita bitno je a teritorijalan: prijateljstva se ne formiraju prema mjestu (blizini) stanovanja.

³⁶) Tako, prema najnovijem (još neobjavljenom; pisano 26. 8. 1989.) zagrebačkom istraživanju (Regić i sur., 1988:209) samo 10% donjogradske populacije izražava želju za prisnijim susjedskim odnosima.

LITERATURA

- BARBIĆ, A. (1971) »Učestvovanje građana u seoskim i gradskim mesnim zajednicama«, *Sociologija* 4:541-553.
- BERGELL, E. (1955) *Urban sociology*, New York: McGraw-Hill.
- BLAU, P., SCHWARTZ, J. (1984) *Crosscutting Social Circles*, Orlando: Academic Press, Inc.
- BULMER, M. (1986) *Neighbours*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BURGESS, E. (1973) *On Community, Family and Delinquency (selected writings)*, Chicago: The University of Chicago Press.
- CANTER, D. (1977) *The Psychology of Place*, London: The Architectural Press.
- CASTELLS, M. (1983) *The City and the Grassroots*, London: Arnold.
- COLE, R. (1974) *Citizen Participation and the Urban Policy Process*, Lexington: Lexington Books.
- COMPAS, B. (1981) »Psychological Sense of Community Among Treatment Analogue Group Members«, *Journal of Applied Social Psychology* 2:151-165.
- DAVIDSON, W., COTTER, P. (1986) »Measurement of Sense of Community within the Sphere of City«, *Journal of Applied Social Psychology* 7:608-619.
- FISCHER, C. (1982) *To Dwell Among Friends*, Chicago: The Univ. of Chicago Press.
- GREER, S. (1962) *The Emerging City*, New York: The Free Press.
- GUTERMAN, S. (1969) »In Defense of Wirth's 'Urbanism as a Way of Life'«, *American Journal of Sociology* 1:28-35.
- HARRY, J. (1970) »Family Localism and Social Participation«, *American Journal of Sociology* 5:821-827.
- HUNTER, A. (1975) »The Loss of Community: An Empirical Test through Replication«, *American Sociological Review* 5:537-552.
- (1977) »Reply to Luloff and Wilkinson«, *American Sociological Review* 5:828-829.
- (1982) *Symbolic Communities*, Chicago: The University of Chicago Press.
- JOHNSON, P. (1965) *Call me Neighbour, Call me Friend*, New York: Doubleday.
- KASARDA, J., JANOWITZ, M. (1974) »Community Attachment in Mass Society«, *American Sociological Review* 3:328-339.
- LEVY-LEBOYER, C. (1982) *Psychology and Environment*, Beverly Hills: Sage.
- LINČ (Lynch), K. (1974) *Slika jednog grada*, Beograd: Građevinska knjiga.
- LYMAN, S., SCOTT, M. (1967) »Territoriality: A Neglected Sociological Dimension«, *Social Problems* 2:236-248.
- McKENZIE, R. (1968) *On Human Ecology (selected writings)*, Chicago: The University of Chicago Press.
- MILGRAM, S. (1973) »The Experience of Living in Cities«, in J. HELMER, N. EDINGTON (eds.) *Urbanman*, New York: The Free Press.
- (1977) *The Individual in a Social World*, Reading: Addison—Wesley.
- MIRIĆ, J. (1973) *Interesne grupe i politička moć*, Zagreb: Centar za aktualni politički studij Narodnog sveučilišta.
- MITCHELL, D. et al. (1954) *Neighbourhood and Community*, Liverpool: Liverpool University Press.
- NORBERG—SCHULZ, C. (1975) *Egzistencija, prostor i arhitektura*, Beograd: Građevinska knjiga.
- O'NEIL, P., et al. (1988) »Cognition and Citizen Participation in Social Action«, *Journal of Applied Social Psychology* 12:1067-1083.
- OLSEN, M. (1968) *The Process of Social Organisation*, New York: Holt, Rinehart and Winston.
- PARK, R. (1967) *On Social Control and Collective Behaviour (selected writings)*, Chicago: The University of Chicago Press.
- PFEIL, E. (1969) »The Pattern of Neighbouring Relations in Dortmund-Nordstadt«, in R. PAHL (ed.) *Readings in Urban Sociology*, Oxford: Pergamon Press.
- QUANDT, J. (1970) *From the Small Town on the Great Community*, New Brunswick: Rutgers University Press.
- ROGIĆ, I. i sur. (1988) *Sociološka studija Donjeg grada*, Rukopis.
- SAMPSON, R. (1988) »Local Friendship Ties and Community Attachment in Mass Society: A Multilevel Systemic Model«, *American Sociological Review* 5:766-779.
- SANDERS, I. (1966) *The Community*, New York: Ronald Press.
- SHOTT, S. (1979) »Emotions and Social Life: A Symbolist Interactionist Analysis«, *American Journal of Sociology* 6:1317-1334.
- SIMMEL, G. (1971) *On Individuality and Social Forms (selected writings)*, Chicago: The University of Chicago Press.
- STONEALL, L. (1983) *Country Life, City Life*, New York: Praeger.
- SUTTLES, G. (1975) *The Social Construction of Communities*, Chicago: The University of Chicago Press.
- (1984) »The Cumulative Texture of Local Urban Culture«, *American Journal of Sociology* 2:283-304.
- ŠTULHOFER, A. (1988) »Lokalna urbana zajednica u akciji«, *Revija za sociologiju* 4:527-536.
- THOMAS, D. (1976) *Organising for Social Change*, London: Allen & Unwin.
- THOMAS, W. (1969) *On Social Organisation and Social Personality (selected writings)*, Chicago: The University of Chicago Press.
- TOMIĆ, S. (1982) »Zavisnost komunalne autonomije i odlučivanja od veličine i strukture prostora gradskih lokalnih zajednica i regija«, u zborniku *GRADOVI I PROCES ODLUČIVANJA*, Beograd: Centar za marksizam.
- VARE, B. (1969) *Will Our Traces Last?* Amsterdam: Predikheren.
- VOJVOVIĆ, S. (1985) *Živeti na Čukarici*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
- WELLMAN, B. (1979) »The Community Question; The Intimate Networks of East Yorkers«, *American Journal of Sociology* 5:1201-1231.
- WIRTH, L. (1964) *On Cities and Social Life (selected writings)*, Chicago: The University of Chicago Press.
- ŽIVKOVIĆ, M. (1981) *Prilog jugoslovenskoj urbanoj sociologiji*, Beograd: Zavod za organizaciju poslovanja.

TOWARDS THE THEORY OF »INVISIBLE COMMUNITY«

ŠTULHOFER ALEKSANDAR

Faculty of Philosophy, Zagreb

The aim of this work was to clarify the notion of (local) urban community. I was trying to demonstrate inability of both traditional views — emphasizing the emotional structure (community decline theory; »saved community« theory) — to lead us toward the proper definition of contemporary urban community.

By defining the sense of belonging (as the consequence of the »evocativeness« of local space) and the process of collective interest formation around community resources (followed by collective action) we found two basic principles for the sense-of-community creation. Latter is, we argue, the (active) core of local urban community. Thus, we proposed the notion of »invisible community« — describing the fundamental instability of urban sense-of-community.

Offered definition views urban (local) community as evocative space that encompasses the largest number of existential activities of its dwellers and the net of individual, group and institutional interactions — creating, thus, the possibilities of collective action (based on interest compatibility) that leads toward formation of the sense-of-community...